

Ա Ր Ե Ի Մ Ո Ի Տ Ք

ԱՐՁԱԳԱՆԳ ԵՒՐՈՊԱՅԻ ՂԱԽԱՆՈՐՈՒԹԵԱՆ.

Ա. տարի. քիւ. Ժ. Հրատարակի ամիսը Լեւոն, ունեցում. սահմանը հասն Ժամէ է: Գործարար. — Բարեգ. Ազգայ Բնարդիտել, 27, rue de Valenciennes. 1859 թիւեր. 1.
— Պոլիս, Ազգայ Միւս. — Եղմիս, Ազգայ Արիւնդան. — Եղմիս, Ազգայ Տէր Կատարանի նորոշ:

ԱՂԳԱՅԻՆ ՊԱՆՈՒԹԻՆ.

Երամիս հոյ մը, որ ասորինքով բաշտներու ծառայեր է և որ սոյն ասիւնով քանի մը տասնի ասիւններ է իր թիւը ընկերներէ, սովորածին անի համազգիններու հետ զանազան ժամանակ, յետագայ առաջը պատահելու միւտ: « Միտարանի ծագաւոր մը կայ եղեր չիտեմ Սահմանի որ կոչմը. որ մը անիկա կը փոխադրի իր պատկերը քաշի նաւ. աստի փորձեալ պատկեր: համ մը կը կոնէ իր քով և կը հրամայէ որ իր փափագը կատարէ անյատար: Պատկերներու ծագաւորին ինչ զեղ և անհամար թուրքի տէր ըլլալը զիտեմ հոգով կը հաւանի, կը խանդարի և զոգրս կընէ արքունի սրահէն, բայց շուտ չեմար ստատիկ շիտ մը կը պաշարէ դիմքը և չիտեմ ինչ կըրպով փորձիլ այս ծանր որորորովի մէջ: Սահմանները, համազուն է անիկա, պատկերի մը առաջին ուղեորովինն է, բայց չեմ տշխտարի այս համառոտիւր որահելու՝ անաւարակոյս ծագաւորին անհաւանելի պիտի ըլլայ, փոսն դի հաւարակի մարդն անգամ ծոյ Թէ պատկերուր անմ մը, զո՞ սիրտով չեմարք իր դէմքի պակաս: Թիւնը: Փամերով կը լծուէ, կը տարակուսի, կը յուսահատի, այլ և փորձէ հետեւեալ դիմքը կ'ըրեւտ: կոչի: Պատկերին որորորի կերպարանը մը կուտայ, հրացան մը կը դնէ ձեռքը և զէնքին կոծը կոչը աչքին վրայ կը կրծնեցրի: Այս ձեւով կ'սկսի նկարել և միակամի ծագաւորը կ'ըլլայ արի գինակիր մը: Ասիկա իր որատկերին կը հաւանի, համառոտեմ, ժամաւանդ հնարքին վրայ կը դարձանայ և տուտարէն կը փորձաւորէ արհեստագործին փորձեալ: Թիւնը որ անտես ըրաւ նայոյին աչքին սցապիսի որտեսմին մը: Ամէն մարդ կը տեսնէ, կը խորտի: և մէկուն միայն ի՞նչեքի որորորակուն կարտեմիննը: » Մեր ըլլամիս հոյը այս պատմելէ հետեւ կը համարձակի անկէ այն հետեւները բերիլ Թէ՛ ամէն աղբորին կը պարտաւորի պատկերներին նմանի և իր աղբին սրահներինները ծածկել օտարներու առջէ: Բայց պակասմին ընելով ինչ կ'իմանայ այս Թիւնը հայը և ինչոյն ուղեւոր կ'արելի է զայն ծածկել՝ եմէ քանի մը միլիոն ժողովուրդ անով կը փարակուի: Հարկ է որ միւս ուղեւոր բարձրովին կոչը ըլլան և չաւտ-

նեն, հետեւեալէս չհրատարակեն այսպիսի նրէշտմին մը, փոսն պիգիտածեմ հետարքորները չորհունի և ի յոր աշխարհի կը յայտնէ անխտիր՝ ինչ որ հշտարտունի կը սեպէ: Ասիկէ ցոտ թիւնուն կամ նիւնական պակասմին մը ոչ իտարտունի է և ոչ տեսն. ընդհանրապէս քնքաւ սիրտեւոր որորորակուն կը շարմէ և մարդասիրտներ կ'աշխատի ցոյն բուժիլ և ոչ Թէ որորոր փառքին: Ո՞վ է այն մարդը որ Վաղէ ըտուած լեւնէն կանդնի և այն կողմի բնակիչներու վրայ զոտեմին չպար: Իսկ եմէ քանի մը մարդիկ միայն այսպիսի պակասմին մ'ունեն և մոտաւորող անկէ պերմէ, յայտնի է որ մէկը համարձակիր մասնաւորը ընդհանուր թնէ և թշտամանելու սկսիլ Անըկրայ՝ ըլլամիս հայաղին բարձրական պակասմին կ'աղէ ըսել երբ ամէն տեղ խոտատակորէն կը յիշէ իր առակը: Բայց հոս ալ մասնաւորին փորքը, բարբը և ուրիշ ամեմալի Թերտմինները ընդհանուրին վրայ կ'ըլլան ինչեր, փոսն պի մայր ինքնիշխան է. որորորակուն անի և կրնայ բարձրակուն օրէնքին հետեւի կամ անկէ խոտարիլ, իր պատիւը որանի կամ անյարգ ծաւալի մարտունիներու մէջ: Ո՞վ որորոր իրատունը ունի մարդերու բարձրակուն մը Թշտամանէ այս տարածով. ժամաւանդ կ'ըլլայ այն բարձրակունը զգուշեմին թնէ և պակասմինը զատաւորտեմ պակասաւորին հետ: Մարդկային օրէնքը և մարդու իրատունը կ'ըմբռնէ այսպիսի անիլին կարծիք մ'որորինեմ աղաւտմիննէն զորս բարձրակուն չկայ: Բայց եմէ բարձր աղբ մը այս տեսակ Թերտմիններու ենթակայ է, միայն քոյ մը չենք ճանչնար որ ծածկէ, անտես ընէ զանոնք: Արդիւնքը ամէն քան կրնան կը համէ և չեն համազգին ինչ կամ ուրանայ, օտարաղբին փաստ անի հաւատաւելու, բերան՝ իր օտար և գրիլ՝ հրատարակելու իր լսածը կամ անաւոր: Փոտաւորը մը չիմար իրեն համար բարձրակուն մը հնարել և ընդ հանուր բարձրակունը օտար տան տանու: Եմէ յանգրի այս թնէ՛ ալ անկի կը նախատարի նեղորակունը իր միւս պակասմիններու վրայ աւելցնելով: Ընայելի է որ տշխտարի անոնց ոտարք տանելու և օր մը անկէ փրկելու: Վերջ մը՝ Թէ բարձրակուն և Թէ նիւնակուն՝ պէտք է որ յայտնուի որ բուժ զանէ: Վերջ համար աղբա-

սէր է այն մարդը որ պակսութիւն մը կը յայտնէ, կը նկարագրէ և դարձան կը բնտնէ, և չազգասէր այն՝ որ ջանք կ'ընէ ամէն բան ծածկելու: Երբէք անիկա չկրնար պախարակուիլ երբ իր ազգայիններու միտքի խոտորումը և սիրտի կեղտը կը դատէ և բարոյական ասպակներուն կը դատապարտէ ճշմարիտ քաղաքաւորութեան օրէնքներու համեմատ: Հայրենասիրութեան թիր ըմբռնումն է իր ազգը միշտ գովել, յամենայնի արդարացընել և հին նախապաշարումով օտարը ծնամի սեպել: Մեր օրերու հայրենական սուրբ տեսիլը աւելի լայն է և աւելի անկախութեամբ կը վարուի: Ազգը բոլոր մարդկութեան անհատ մը կը համարի և չուզէր երբէք Յոյներու կամ Հռոմայեցիներու ինքնամոլ սիրով փառաւորուիլ: Գիտէ որ կատարեալ ազգ չկայ և ամէն բազմութիւն պակսութիւններ ունի. գիտէ որ տասն երկու առաքեալներու մէջ մէկ Յուդայ գանուէցաւ և միլիոնաւոր ամբոխ մը անազխտ չբարոզէր տղիտաբար:

Անհնարին է պատմական դէպքերու վրայ քիչ մը փիլիսոփայօրէն խորհիլ և չհամոզուիլ որ ամէն ազգային թերութիւն հիմնաւոր պատճառներ ունի: Զանոնք բնտնելու, յայտնելու է խղճի որպէս զի օտար ազգերու դատումը մեղմի և ոչ թէ աշխատելու է տղայութեամբ քող հնարել, ծածկոյթ շինել և յայտնի դէպքերը նենգել: Օրինակի աղագաւ. անկարելի է որ Հայերու պէս ժողովուրդ մը, հինգ դարէ ի վեր երկրի երեսը սիրելէն և անլուր տառապանք կրելէն ետեւ, պակսութիւններ չ'ունենայ, վասն զի պարագաները հարկաւ կ'ազդեն սիրտերու և միտքերու վրայ: Սերունդ մը կ'ընդունի դանոնք բռնի և յաջորդ սերունդի մէջ կը շարունակուի անոնց ազգումը, մինչև որ նոր դէպքեր գան և իր ընկերական էութիւնը փոխեն: Հայ բազմութիւն մը Եան Աբբասի, Թամէրլանի ձենկիղ Խանի..... զաւազանը զգալէն և բռնութեան հոսանքէ մինչև Պարսկաստան, Թիւրքիա բռնելէն ետքը, կը հարկադրուի ուրիշ օրէնքով ապրիլ և հետևաբար փոխուի ու տեղական դրոշմը ընդունիլ ակամայ: Մեծ փառք կը համարուի իրեն եթէ բոլորովին չայլակերպիր և ընտանի բարքը կամ առաքելութիւնները, եթէ ունի, կը պահէ ըստ մասին....: Հպատակ ազգ մը չկայ որ Հայերուն զխառնը թերութիւնները չկրէ իր վրայ, վասն զի անոնք արդիւնք են պարագաներու և ոչ ընդաբոյս սովորութիւններ: Այն որ ուրեմն նախատինք չէ ուրիշներու ինչպէս Հայերուն ամօթ պիտի սեպուի....: Ի՞նչու որ րեմն վերոյիշեալ հայը իր առակը մէջ կը բերէ անդու և մեղի դէմ տգէտ ռամիկը կը զրգոէ քաղ նեւեղով: Իրեն պէս շլամիտ ըլլալու է մէկը որ զայն առնէ անցնիլ և ամէն պարագայի մէջ յիշէ. վասն զի եթէ Հայերը կը պարտաւորուին անոր համեմատ վարուիլ միւս ազգերը ինչպէս անկէ պիտի խոտորին: Եւ եթէ

ամէնքը միահամուռ աշխատին ծպտիլ և ղիրար խաբել, ինչ կ'ըլլայ մարդկութիւնը, ո՞ր կը մնայ պատմութիւնը, ինչ կ'անուանի ճշմարտութիւնը և ինչ դէմք կ'ունենայ բարոյականը....: Մի հարցներ. ազգերը տեսակ մը կապիկի հօտ կը շինեն....: Զարմանալին այն է որ այս ալանդակ հայը իր վրայ անգամ չկրնար գործադրել իր առակը, վասն զի իր միտքի շլութիւնը անհերք է նայողին: Թո՛ղ նախ իր պակսութիւնը ծածկելու հնարքը մը գտնէ և ետքը ելնէ ազգասիրութիւն քարոզէ մեղի: Ազգասիրութեան օրինակ կուտանք, չենք ընդունիր....: Իրրեւ մարդ իրաւունք ունինք մարդկային օրէնքը և իրաւունքը պաշտպանել մեր ոյժին հալի. իբրեւ հայ ոչ նուազ իրաւունք ունինք համազգայիններու առջև խստիւ յիշել այն որ յիրաւի պակսութիւն կը սեպուի ամէն ազգերու մէջ: Զենք կրնար գովել վատութիւն մը այն պատճառով որ հայերու արդիւնքն է, վասն զի ազգութիւնէն վեր արդարութիւն կայ: Զ'ենք ուղեր տոհմային պակսութիւնները սքօղել, վասն զի սուտ հայրենասիրութիւնը կ'ատենք: Հայ ենք և կ'աշխատինք այս անունը չ'արատել, բայց չենք կրնար ծիծաղել ըլլար վասն զի հայ ենք... և այսպէս վարուելով Եւրոպայի քաղաքաւորութեան օրէնքին կը հնազանդինք: Զրպարտութիւնէն վախ չ'ունինք. վնաս կրնայ տալ մեզ՝ այլ ամօթ, երբէք: Ծակատնիս բայց է և մերանցեալը կը վկայէ որ հայենիքի և միտքի ազատութեան համար ամէն բան զոհեր և վտանգները ի մօտաւտ տեսեր ենք....: Բաշայի խանիկ օձախիւն մէջ մեծցողի մը լեզուն աւելի կարճ պիտի ըլլար....:

Ս. Ռ.

ԹՈՅԼՏՈՒՈՒԹԻՒՆ

(Շարունակութիւն ևս վերջ. Տես քիւ 2, էջ 9.)

ԵԿԵՂԵՏԻ կ'անուանի մարդերու ընկերութիւն մը որք միասիրտ և միակամ կը հաւքուն մէկ Աստուծոյ ծառայելու և այնպիսի պաշտօն մը տանելու համար որ հաճելի ըլլայ անոր և որ փրկութիւն տալու օգտէ: Այս ընկերութիւնը աղատ և կամաւոր է, վասն զի մարդ եկեղեցիէ դուրս կը ծնի և ետքը միայն անգամ կ'ըլլայ անոր: Հաւատքը նիւթական ժառանգութեան մը չնմանիր որ հօրմէ կամ մօրմէ որդիներու անցնի և մնայ յաւիտեան: Մէկը չկապուի որ այս կամ այն ինչ աղանդի այլ կամաւ կը յարի այն բազմութեան սրտ կրօնքը տատաւածահանոյ կը թուի իր միտքին: Եւ որովհետեւ փրկութեան յոյսը միմեկի պատճառ է այս կրօնքին յարելու, նոյն պատճառովն է որ հոն կը մնայ: Եթէ ժամանակէ ետքը սխալներ տեսնէ դաւանանքին մէջ կամ պաշտօններու կողմէն անկարգութիւններ երեւին իրեն,

ինչպէս ազատութիւն չպիտի ունենայ անկէկնելու ինչպէս որ ինքնակամ մտեր էր հոն : Կամաւ յարումէ դուրս եկեղեցի չկրնար հաստատուիլ ուրեմն, և բռնութեամբ հիմն իվեր կը տապալէ զայն : Այլ ընկերութիւն մը որքան ազատ ու կամաւոր ըստի, անկործան մնալու համար, հարկ է որ օրէնքներով կառավարուի և կարգեր ունենայ : Ասոնք բռնի չեն կրնար հաստատուիլ կամ տրուիլ : Բազմութեամբ կամ իր երեսփոխանները միայն իրաւունք ունին այսպիսի օրէնքներ հաստատելու : Ոմանք կը պնդեն թէ՛ կրօնական բազմութիւն մը ճշմարիտ եկեղեցի ըլլալու համար առաքելական առոժ և գաւաղան մը ունենալու է Քրիստոսէն մինչեւ հիմա անընդհատ ատանդութիւնով : Այս անհրաժեշտ հարկաւորութիւն մը չթուի և աւետարանը այսպիսի վճիռ մը չպարունակէր : Այլ կը հաւանում նաեւ ասանկ կարծիք մը ընդունիլ եթէ տրուի մարդու ազատութիւն յարելու այն բազմութեան ուր իր հոգւոյ փրկութեան ամէն հարկաւոր եղածը կը գտնէ :

Եկեղեցիի մը նպատակն է, ինչպէս և ըսինք, զԱստուած պաշտել և այս կերպով յաւիտենական կեանքին հասնիլ : Ուսկէ կը հետեւի որ ամէն օրհնագրութիւն զէս ի այս նպատակը պիտի նայի և եկեղեցական կանոնները հոգեւոր սահմանէն դուրս չպիտի ելնեն բնաւ : Բայց ինչ զօրութիւն պիտի հսկէ այս կանոններու վրայ որ անձերի կատարուին. — խրատը միայն : Այլ եթէ խրատը չբաւէր և մոլորութիւնը չհամոզուիր : Այն առեւն բարոյական աքսոր մը կը տրուի և ամէն յարաբերութիւն կը դադրի Եկեղեցիին և մոլորեալին հետ :

Այսպէս մէկ կողմէ քաղաքական պետութեան և միւս կողմէ կրօնքի իրաւունքին սահմանը որոշակի հաստատուէն ետեւ կը մնայ թոյլտուութեան պարտքերը բննել :

Եկեղեցիի մը օրէնքին զէմ դնել, զայն աւերելու աշխատիլ է, և ամէն անգամ որ խրատուելէ ետքը իր զիմադրութեամբ կը շարունակէ, իրաւունք կուտայ բազմութեան զինքը դուրս հանելու, վասն զի եկեղեցին այն օրէնքով միայն կը պահուի : Բայց այս դուրս հանելը ոչ բռնութիւն, ոչ թշնամամբ և ոչ վճառ մը կ'ենթադրէ. ուստի զգուշանալու է որ մոյլ եւանդով և կատաղօրէն չ'ըլլայ անգամի մը մարմինէն բաժանումը : Մասնաւոր մարդ մը իրաւունք չունի ուրիշին ինչքը կապտել կողոպտել այն պատճառով որ իր կրօնքին հետեւիր և իրենպէս չ'ապաշտէր : Եկեղեցիի մը մասնաւորէն աւելի իրաւունք չունի ուրիշ կերպով վարուիլ և մարդկային ու ընկերական օրէնքները մոռնալ : Այս օրէնքը անգլիկոսի պահելու է ոչ միայն քրիստոնէսներու այլ և բոլոր օտար աղանդներու համար : Եկեղեցիները իրարու հետ այն թոյլտուութիւնով պէտք է վարուին ինչպէս եկեղեցի մը կը հարկադրի վարուիլ մասնաւորի մը հետ : Մե-

ջերնէն մէկը չկայ որ միւսին վրայ իրաւունք մը ունենայ նաեւ եթէ քաղաքական պետը իր կողմը հակի : Վասն զի ոչ տէրութիւնը եկեղեցիի մը և ոչ եկեղեցիի մը տէրութեան կրնան այսպիսի արտօնութիւն մը տալ իրաւունք : Եկեղեցին է և կը մնայ ազատ և կամաւոր ընկերութիւն մը թէ պետին յարելու ժամանակը և թէ հրաժարելէ ետքը : Անհիմն է ըսել թէ ուղղափառութիւնը իրաւունք ունի հերեալիկոսութեան վրայ. վասն զի ամէն եկեղեցի զինք ուղղափառ կը գաւառի թէպէտ և միւսներէ հերետիկոս անուանի. իր հաւատքը ճշմարտութիւն կը սեպէ և ներհակ կարծիքը մոլորութիւն կը համարի : Դատաւոր մը չկայ երկրի վրայ որ երկու թշնամի եկեղեցիներու վէճը կտրէ և բան մը որոշէ : Աս դատը բոլոր մարդկութեան ամենակալ թագաւորին կը վերաբերի և անիկա միայն իրաւունք ունի հերեալիկութեան պատժելու : Բայց դնենք որ հնարին ըլլայ յայտնի թէ ո՞ր եկեղեցին ստուգիլ ուղղափառ է, այս իրեն իրաւունք չտար միւսը կործանելու, վասն զի կրօնքը մարմնաւոր իշխանութիւն չ'ունի և իշխան մը, ինչ կրօնքէ և ըլլայ, չկրնար իրեն շնորհիլ զայն : Եթէ շնորհէ մոլեգնաբար, արիւն և աւեր, պատերազմ և անհաշտելի ոխ բոլոր երկրին վրայ կը ծաւալին. ոչ խաղաղութիւն կը մնայ և ոչ ապահովութիւն, և բարեկամութեամբ մարդերու մէջէն կը հեռանայ անգառնալի կերպով : Կրօնական իշխանութիւնը, ուրկէ և գայ, չկրնար ուրեմն եկեղեցիին սահմանէն ելնել և քաղաքական իրերու խառնուիլ : Նմանապէս պետութիւնը, ինչպէս և հաստատուի, ազգային և ընկերական օրէնքէ կը հեռանայ, երբ կ'սկսի խիզճիլը վրդովել և կրօնք մը միւսներու զէմ պաշտպանել : Այլ է եկեղեցի և այլ է տէրութիւն : Երկուքին սկիզբը և նպատակը որոշ են. երկուքին մէջ անբաժնալի և անյրդուելի պատուար մը կայ և դանձոք իրարու հետ խառնել, երկինքը երկրի հետ շփոթել է : Կրօնքի պետերը կը հարկադրին ոչ միայն թոյլտու ըլլալ այլ և աշխատիլ քրիստոնէութեան առաջին վարդապետներու նմանիլ, ժողովուրդը կրթել, ամէն մարդերու համար սէք քարոզել և մոյլ եւանդը մարել ամէն սիրտերու մէջ : Մոլորութիւնը հերքելու է և ոչ մոլորեալներու զէմ զինուելու է զանոնք ջնջելու նպատակով : Եկեղեցի և եկեղեցականք որք բռնութեան վրայ կը յենուն, իրենք կը մոլորին այս և այն զիւ աշխարհի մէջ :

Նմանապէս քաղաքական օրէնքը հաստատուած է մարդու հարստութեամբ և կեանքը արտաքին հարուածներէ կամ թշնամութիւնէ զերծ պահելու համար : Անհնարին է որ օրէնքը պաշտպանէ մարդը իր անհոգութեան և զէջ վարքին զէմ եթէ այն ուրիշներու չ'ալիր : Երկրաւոր պետ մը որ կը համարձակի անձնական շահերը կարգադրել անասելի պակասութեան մէջ կիցնայ և ժողովուրդը կը խռովէ : Մարդ թէ ընկերութիւնէ դուրս և թէ ընկերութեան մէջը իր անձին և հետեւաբար իր

հոգեւոր և մարմնաւոր գործերու տէր է, և որքան որ հասարակութեան մեայ չտար աղատ է ընել կամ չ'ընել իրեն հարկաւոր եղածը ի մարմնաւորին և ի հոգեւորին. ի բնէ արտօնութիւն ունի (և այս արտօնութիւնով միայն մարդը՝ մարդ է) բարին չարէն ընտրել. այս ընտրութիւնը ուրիշ մը չ'իրնար յաւիշտակել և անոր տեղ գործածել: Անհեթեթ բան է իշխանաւոր անձերու թողուլ այն իրերու խնամը որոս մարդ կը պարտաւորուի ինքնիրեն, ուշի ուշով քննել և բնտուել: Եթէ ոմանք ծնունդով վեր են միւս մարդերէ, բնութիւնը ամենքը հաւասար կը բռնէ և ժողովուրդ կառավարելու արհեստը ամենագէտ չ'է և չ'իրնար ըլլար. հետեւապէս իրեն տուեալ չէ յայտնել թէ ո՞րն է ճշմարիտ կրօնը և թէ ինչ է ճշմարտութիւն կրօնական խնդիրներու մէջ...: Ուղեւոր մը ինքնիշխան է իր ճամբայն ընտրել և այս կամ այն ինչ մարդերու ընկերութիւնը նախապատիւ սեպել իր նպատակին հասնելու համար: Մարդ մը իրատե՛ք չ'ունի բռնի ուղեցոյց ըլլալ այս երկրի վրայ.....:

Պէրանմէին համար զրուած մեր փոքր յօդուածը քանի մը արձագանգ գտեր է հայ սիրտերու մէջ որք կը զանգատին մեղմէ թէ ինչո՞ւ աւելի շրկարօրէն չ'սօսեցանք այս անմահ բանասիրտին վրայօք: Լաւ զիտեն որ Հայերուն վիճակը չ'ներէր անկէ երկար զրել և մանք դատում ընել: Մեր նպատակն էր համառօտ տեղեկութիւն մը տալ և ոչ մի առմի իր երգերը քննել որք զրեթէ անձանօթ են Ասիայի կողմերը: Գանգատողներէն մէկը կ'ուղարկէ մեզ նմանութիւն մը Լէ Բեյերան Բեյը ըստած երգին, և կը խնդրէ որ հրատարակենք զայն Սյեւեռաքի մէջ: Սիրով կ'ընդունինք այս խնդիրը և կը փութագրինք որ մեր աղգայինները ոչ միայն երգեն զայն այլ և բանասիրտութեան այս մասը մշակեն: Ժէզուիթութիւնը հիմա սկսաւ հայ ժողովուրդին մէջն ալ արմատ ձգել և արդէն իր ժանտ ոտները կ'սպառնան պատանութիւնը ըմբռնել և հեղձել իր դժոխային ձայնը լսելի կ'ըլլայ մինչև մեր բոլորտիքը. « Ամենքդ դողացէք, զձեզ արդ կ'օրհնենք » (1): Այս պարագայի մէջ Պէրանմէին եղանակները քիչ մը հայ ահանջներու քով հնչուին նէ գէշ չ'ըլլար.....:

(1) Français, tremblez tous, nous vous bénissons!

(Béranger.)

Գ Ա Ր Ր Ի Կ

Մօրօք Գաբրիէի սեպէլէ գաս.

— Արլը քէնի սենեակէ:

Մէկ ժամ օրհնել և վսկաս

Կրել, բրտնիլ հերիք է:

Արդ ժամ հնաս աշխարհական
Փեղոյր և վարտիք հագնիլ է արժան.

Յոյս բնաւ չ'իւր ան օրհնենքէ,

Ոստելու հայինք, հոն է շահ հիմա:

Գաբրիէի անա գայ

Ահա կը դառնայ

Եւ ո՞ր կողմ դառնայ նոր դէմք ցոյց կուտայ:

Կնտուկ Գաբրիէի ինչ է այդ.

— Իմ հինօրեայ պարզ դիմակ:

Նայէ իր գոյն ան չէ յայտ,

Տանիմ ներկել տամ հիմակ:

Մինչև այսօր այն կը բաւէր

Եւ անյայտ էին մեր ամէն դաւեր.

Հարկ է փոխել և նոր տեսակ

Գտնել ձեւ, շարք և դարդ բաղմերփնեայ:

Գաբրիէի անա գայ

Ահա կը դառնայ

Եւ ո՞ր կողմ դառնայ նոր գոյն ցոյց կու տայ:

Գաբրիէի ըսէ իձեռին

Ի՞նչ կը տանիս սրբօրէն.

— Հնարքներու տուփ մ'անգին,

Եւ Հայ աղգին համօրէն,

Ճակատագիր տնդ ներփախի.

Երկինքէ ինձ այն եկաւ ուղղակի.

Եւ երբ ուղեմ այն փոքր տուփէն

Բոլոր Հայերուն լոյս պիտի շողայ:

Գաբրիէի անա գայ

Ահա կը դառնայ

Եւ ո՞ր կողմ դառնայ նոր լոյս կը ցոլայ:

Գաբրիէի ինչո՞ւ կ'ըստասես

Հապա զայն տուփ բանալու:

— Ես պատրաստ եմ անա տէս,

Այլ բանալին չէ հլու.

Ոսկի բալլիք է հարկաւոր

Որ զիւրաւ բացուի այն տուփ հրաշաւոր:

Յառաջ մատիւր դաւակ Հայու

Ոսկի տնդ մեղ շատ որ բեղ շատ լոյս գայ

Գաբրիէի անա գայ

Ահա կը դառնայ

Եւ որ կողմ դառնայ ոսկի կը մուրայ.....

Փաբրիկ ոսկի ի Պօլիս
Դու կը գտնեն շատ զիւրաւ .
— Երթամ ուրեմն և աղջիս
Նուիրեմ զիմ լոյս անբաւ .
Այս նոր տեսակ է առևտուր
Զոր ևս հնարեմ աշխարհիս իւր .
Վայ ձեզ Հայեր որ չիյաէք բնաւ
Թէ սանկ առևտուր կայ երկրի վրայ :
Փաբրիկ ահա գայ
Ահա կը դառնայ
Եւ որ կողմ դառնայ բան կ'առնէ կուտայ :

Այսպէս կ'ըսէ Փաբրիկ այն
Եւ ժպտելով կը մեկնի :
Ոհ որչափ կոյր զիւրաւայն
Պիտի երթան ըզկընի,
Ապուշ Հայեր, որք տակաւին
Այսքան սիրո՞՞ք էտք, հաւտան Փաբրիկին .
Գնա՛ Փաբրիկ մեծագընի
Գնա՛ լոյս ծախէ հասկըցող չիկայ :
Փաբրիկ ահա գայ
Ահա կը դառնայ
Եւ որ կողմ դառնայ նոր սուտեր կ'ործայ :

ՀԱՅ ԴԻԻՑԱԶՆՈՒՀԻ ՄԸ

Ասկէ քանի մը տարի առաջ Քաղաքոք անուն շոգե-
նաւ Մարտիկայի նաւահանգիստէն կը հեռանար քաղ-
մաթիւ անցորդներով և կ'ուղղուէր դէպ ի արևելք :
Հոն կը գտնուէր հայ երիտասարդ մը որ բուժական
արհեստը սովորելէն ետև հայրենիք կը դառնար : Եւրո-
պայի մէջ երկարամեայ բնակութիւնը և պանդխտութիւնը
իր դէմքը քիչ մը խամրել էին, բայց իր ծաղիկ հասակին
կայտառութիւնը գեւ կը փայլէր իր վրայ ու նայողին
ուշը կը զրաւէր : Այն վայրկեանի մէջ աննկարելի տրտ-
մութիւն մը կը պաշարէր զինքը և յարկին մէկ կողմը
քաշուած Մարտիկային զիրքը կը նկատէր ու կարծես
թէ կ'ուղէր ըսել. « Այսպէս ահա ուրեմն Թօշան այն օր
Թշուառ գիւղ մ'է և իր վտարանդի դաւակներէն հաստա-
տուած աւանը Թրանսպի ամենէն բարօրալի քաղաքն է
եղեր... : Ծառը չորնալու վրայ է և ճիւղերէն մէկը
հարուստ և հիւծալի կը դարգանայ բոլոր աշխարհի
հետ յարաբերութիւն ունենալով : Ափսոս . Ասիա այն
մայրերու կը նմանի որք ծնել կրնան բայց որք անկա-
րող են իրենց արգանդի պտուղը բարգաւաճել : Մարդ-
կային ամէն տեսիլները հոն կենանք առին այլ և ոչ
մէկը արմատ ձգելով մեծցաւ հոն : Եւրոպայ գայեակ

մ'է միայն, բայց գայեակ որ մայրէ աւելի սէր ունի և
ահա անոր համար է որ յառաջագէմ եղեր ու կատարե-
լութիւններ առեր է : Ո՛վ Ասիա . ո՛վ խորձ մայր... : »
Հայրենիքին տխուր պատկերը իր առջև կուգար ակա-
մայ և զայն Եւրոպայի հետ բաղդատելով կը տեսնէր
որ տարբերութիւնը անհուն է ու իր միտքը կը զլորէր
անմեկնելի վիատութեան մը ներքև : Սակայն իր բոլոր
զգայութիւնները և սիրտը հայրենական սիրով կ'եռային
և զրեծէ կը բողբոջէին իր անյուստութեան դէմ : Ժամերով
հոն անշարժ մնալէ ետև կը դառնար դէպ ի բազմու-
թիւնը և կ'սկսէր միմակ երթնելի միտքի և սիրտի այս
դառն հակասութիւններու ենթակայ :

Ուղևորներու մէջ կը գտնուէին նաև մէկ հասակաւոր
անգղիացի մը սիրուն և խալտեալ օրիորդի մը ընկերու-
թեամբ : Ասիկա շատ գեղանի չ'էր, բայց իր ոսկեթել ու
գանգրալի մազերը, իր սպիտակ մորթը, իր կապոյտ
անուշ աչքերը սիրազրաւ պատկեր մը կ'ընծայէին : Շոգե-
նաւ մտնելու առան Թեթև այլայլութիւն մը կ'արէր իր
դէմքը բայց զամ քան զգամնշանաւոր դուարութիւն մը
կուգար կը նկարուէր հոն : Հազիւ թէ քսան տարեկան
կար և իր հօր աչքին լոյսն էր : Հայ երիտասարդը զանոնք
ճանչցեր էր շոգեկառքին մէջ և իր քաղաքավար կերպե-
րով անգղիացիին համակրութիւնը զրուէր էր բոլորո-
վին : Լիօն հասնելէ ետև իրարմէ բաժնուէր էին և երկու
կողմէն ալ չ'էին յուսար սր կրկին պիտի տեսնուին ծովու
վրայ : Մեծ-Պիլիքանիայի դաւակները տաքտրիւն չ'են
և շատ դժուար է անոնց հետ ընտանութիւն ընել . բայց
յիշեալ անձը բացառութիւն մ'էր և իր տոհմին հպար-
տութիւնը չ'ունէր : Անիկա հեռուէն նշմարելուն պէս
հալը մտերմաբար մօտեցաւ և ըսաւ բարև տալէ ետքը .
Յոյս չ'ունէի ձեր յարգութիւնը նորէն տեսնել վասն զի
հարկ եղաւ որ Լիօնի կողմերը մէկ քանի օր մնամ :
Արդարև զոհ եմ որ շոգենաւին մէջ ձեր ընկերութիւնը
պիտի վայելեմ : Ուղևորութեան բարեկամներէ միշտ
բարի յիշատակ պահէր. եմ և կարելի է չ'հաւատար եթէ
ըսեմ որ բարեկամութիւնը հոն միայն տեսայ :

— Կը հաւատամ, պատասխան տուաւ հայ երիտա-
սարդը աղու ժպիտով մը . ճամբորդութիւնը զրեծէ
տնեղհատ վտանգ մ'է և ճշմարիտ բարեկամութիւնը
վտանգի մէջ յայտնի կ'ըլլայ ինչպէս ոսկին բովի մէջ :

— Իրաւունք ունիք, մանաւանդ ինծի նման ճամբորդի
մը համար որ աշխարհի երեք կողմը պտուներ է շատ
կերպ սոսկալի վտանգներէ պրծելով... : Միթէ ներքի
է հարցընել թէ ո՛ր երթալու միտք ունիք :

— Թիւրքիա . և դժուր :

— Իդալիա . տաւ անգամ տեսեր եմ այս երկիւքը և
հայրենիքի պէս կը ճանչնամ ոնոր ամէն զիրքերը և
քաղաքները : Սիրտս յազ է և չեմ զգար հեառըբրու-
թիւն մը կրկին տեսնելու զանոնք, բայց ինչո՞ւ նայլ որ
ասիկա (ցուցնելով իր դուստրը որ քիչ մը հեռու նստեր

կը կարգար) կը սիրէ զԻզայիս և չըյազիր անոր երկինքէն և յիշատակարաններէն:

— Չեմ համարձակիր մեղադրել զինքը, Իզայիան Եւրոպայի սիրուն պարտեզ մ'է ուր արհեստներու ոգին և բանասիրութեան աշխոյժը ամէն սիրտերու մէջ արձագանգ ունին:

— Եւ որու մէջ կը մոռնաք յիշելու, ըսաւ անգղիացին խօսքը ընդմիջելով, կը տեսնուին կրօնամոլութեան անտատակը, բռնութեան գաւազանը...

— Ճշմարիտ է, կրկնեց հայը, և Պէրանժէ երգի մը մէջ կը գոչէ,

Il est bien doux le ciel de l'Italie

Mais l'esclavage en obscurcit l'azur.

Եւ աղատութեան բարեկամները կը տրտմին որ այսպիսի պարտեզի մը մէկ դուռը մոլի եռանդին ձեռք ըլլայ, միւսը Նաբօլիայի և երրորդը Աւստրիայի:

Անգղիացին պատասխան չտուաւ այս վերջին խօսքերու, անտարակոյս գաղլիացի կարծելով զհայը. բայց իր մտածութիւնը չյայտնելու համար վրայ բերաւ շուտով. այս առաջին անգամ է որ ճամբորդութիւն կ'ընէր:

— Ոչ. հայրենիքէն Ֆրանսա գալու ժամանակ Իտալիայէն և Ալբանիայէն անցայ և բաւական ատեն պտըտեցայ հոն:

— Զձեզ գաղլիացի կը կարծէի:

— Կը սխալէիք, Պարոն, արեւելցի եմ և ազգով հայ:

— Ըսել է որ դուք հայրենիք կը դառնաք կրկնեց յարգի օտարականը աչերը բանալով զարմանքէն: Ես մէկ տարիի չափ Հայաստանի կողմերը ճամբորդութիւն ըրեր եմ և ձեր հայրենակիցներու վրայ մեծ համարում ունիմ: Մի՞թէ երկուր ժամանակ է որ Ֆրանսա կը գտնուիք.

— Շիտակ տաս տարի:

— Հայրենիք դառնալ, ո՞հ, ինչ երանութիւն զոր ճամբորդները միայն կրնան վայելել և սրտ յոյզը մարդկային կիրքերու մէջ նման չ'ունի: Ես ալ զգացեր եմ զայն շատ անգամ:

— Ստոյգ է. բայց երբ ծնած հողին վրայ աւերակէ և թշուառութիւնէ ուրիշ բան չ'էն նշմարուիր, մի՞թէ հայրենասէր սիրտին բերկրութիւնը անխառն է և թեթև տրտմութիւն մը չ'վրդովէր զայն:

— Այո. Ասիայի այս կողմը ողորմելի տեսարան մը կ'ընծայէ: ամէն տեղ թշուառութիւն, իշատակ, սակրտի և փոշի կը պատեն իր երեսը. բայց հայ տոհմը զեռ կ'ապրի այսպիսի աւերայրեաց հողի վրայ:

— Կ'իտառեա, այնպէս չէ:

— Ուր չիք մահ, յոյս կայ. երիտասարդ սիրտ մը պէտք չ'է որ վնասուի:

— Սակայն...

— Երկրի վրայ չգտնուիր այնպիսի կէտ մը ուր քաջութիւնը չկրնայ հասնիլ. բաւական է որ ազգ մը կամք, անքայքայելի կամք մը, ունենայ. օր մը աւերակ և տատասկ, թշուառութիւն և աղիտութիւն կը վերնանայն կողմերէ: Հայաստան կրնայ նորէն ծաղիլիլ և հինգ դարեայ խաւարումէ ետեւ, լուսաւոր երկիլ և բազմիկ ազգերու մէջ...:

Անգղիացին այսպէս շարունակելու ատեն զգալի կերպով կը յուզուէր և իր խօսքերը արտաքոյ կարգի տպաւորութիւն կ'ընէին հայուն վրայ որ, ինչպէս ըսինք, Եւրոպայի վիճակը քննելով և իր ազգայիններու անհեթեթ շարժումները տեսնելով, յուսաբեկ էր բոլորովին: Բայց լուս մը չէր կրնար ըմբռնել թէ սրկիէ կուգայ այն սերտ համակրութիւնը օտարականի մը բով: Ետքը իմացաւ որ անիկա Հայաստան գտնուելու ժամանակ հիւանդ եղեր է Վանայ կողմերը, ուր մեծ հիւրասիրութիւն և խնամ գտեր է մանուսանդ տնանկ պառաւէ մը, որ մայրական կամոգին սիրով հսկեր է իրենքով գրեթէ մէկ ամիսի չափ:

Ժամը հինգին կը մօտենար և զեռ աղնիւ օտարականը կը շարունակէր իր ճամբորդութիւնը յիշել և Հայաստանի վրայ խօսիլ երբեմն քաղաքական, երբեմն կրօնական և երբեմն արևտրական ակնարկութիւններ ընելով: Թէպէտ և իր ըսածներու մէջ շատ թիւր կարծիքներ նշանակէր հայը՝ սակայն կը լսէր համբերելով, այնքան անուշ կուգար օտարին բերնէն հայրենիքին գովեստը և նկարագրութիւնը լսել...: Արդէն օրը կը տարածամէր և մութը փոքր առ փոքր կ'իջնէր նախն վրայ: Օրիորդը զիբբը փակէր էր և իր նայուածքը կ'ուղղէր դէպ ի ծովը սիրուն մոմտուքով մը: Մովը միշտ հանդարտ էր և նաւարկութիւնը շատ վերստին համար կը կատարուէր ի բերկրութիւն ամէն ճամբորդներու: Ի վերջէ ճաշի ժամանակ եկաւ և ամէնքը սեղան նստան խառն դուրսեւթեամբ մը: Նաւը տեսակ մը բանտ է և անոր ճամբորդութեան տանելու համար շուտով ընտանութիւն կը հաստատուի անցորդներու մէջ: Առջի իրիկունը սեղանին բազմութիւնը կարծես թէ մէկ ընտանիքէ էր և նաւավարին խօսքերը ընդհանուր ուրախութիւն կուտային անոնց:

Հետեւեալ օրը նոյն երթեւեկը և նոյն խօսակցութիւնը յարկին վրայ: Հայազգին ամօծով կը կարմրէր տեսնելով որ օտարականը իրմէ աւելի տեղեկութիւն ունէր Հայաստանի երկազրութեան վրայ և չ'էր գիտեր ինչպէս վարուիլ: Դժբաղդաբար ինք բացատրութիւն մը չ'է. հաբիր հայէն ինչստեղծ իր վիճակի մէջ կը գտնուի և հայրենիքը չհանչար: Աններելի սրախութիւն մ'է այս որ Հայերուն վերի վերոյ կրթութեան ծիծաղելի կողմը և ժողովուրդին աւանդապատ չ'ըլլալը կը յայտնէ:

Այն խօսակցութեան ատեն երիտասարդ Հայը կ'աշխատէր հրբեմն լռութեամբ անցնելով, երբեմն միաժամկ պատասխաններ տալով իր ազդեցութեանը ծածկել և իր տոհմին պատիւը պահել։ Վերջապէս Արարատին խօսքը եղաւ։ Տապանակին Արարատ կ'ըսէ Հայը ուսելով մը։ Օտարականը Երևան քաղաքը կը յիշէ, անոր վաղեմի փառքը և հարստութիւնը կը պատմէ և շքեղաց տեղերը մանրամասնաբար կը նկարագրէ։ Հայը իմաստակօրէն անոր ստուգարանութիւնը կը կրկնէ, առաջին քաղաք որ երևան էլաւ ջրհեղեղէ ետեւ ըսելով...

Երկար ժամանակ այսպէս շարունակելէն ետքը երկուքն ալ նշմարեցին որ օրիորդը իր առջի տեղը նստեր և ուշադիր կարդար։ Փոփոցին հկան անոր քով և բարեւ տալով սկսանք իջ մընալ ուրիշ նիւթերու վրայ խօսիլ։ Հայ երիտասարդը անգղիական սէզ ոգին զրգունել ուղեւորով, զրազխտութեան վրայ խօսք բացաւ և սկսաւ աղնիւ օտարականին հայրենիքը գովել, ազատութիւնը երկինք հասնել և հեղինակները մի առ մի յիշել։ Ասկական առաւելութիւնով մը իր կարծիքները կը յայտնէր և անոնց հետաքրքրութիւնը կը շարժէր քանի մը նոր տեսիլներ մեկնելով։ Դիտեց որ օրիորդին գիրքը Վարժէքաբօծի հատոր մ'էր և վարպետութեամբ խօսքը դարձուց վեպերու և վիպակներու վրայ։ Վարժէքաբօծ ըսաւ իվերջէ օրիորդին երեսը նայելով նորը ժպտալով մը. «ն, ինչ անձման վիպակը և ինչ անգիւտ ծարգման մարդկային կիրքերու։ Իրեն նմանը չկայ Եւրոպայի ազգերու գրականութեան մէջ. իր գրութեանը հայելի մ'էն ուր աւանդութիւնները սղի կ'առնուին, արդի դէպքերը մարդու առջև կուգան և յոյզերու փոթորիկ մը կ'զգանք անհեղան տառերու մէջէ...»

— Յիշուի, պատասխան տուաւ օրիորդը կարմրելով. իր սիրտն գլխիւ վեր առաւ և մատին մէկ ծայրը գիրքին նշան դնելով աւելցուց, ես ալ անկէ վերագոյն հեղինակ մը չ'եմ հանձնար և որքան կարգամ չ'եմ յագիր։

— Դրազխտութեան մէջ սակաւածիւ ևն այն հեղինակները որք մոգի ազդեցութիւն մեր միտքի վրայ, կրկին ըսաւ հայը ալ աւելի ողորելով, և երբ կը մտածեմ որ ես անգղիներէն չզրտնալով և միայն ծարգմանութիւն մը կարդալով այնքան զուարթութիւն գտայ հոն, չեմ դարմանար եթէ դուք սիրտով և միտքով կը յայնչաւորէր երբ անոր բնագիրը կը վայելէր։ Դուք ալ կրնաք վիպել, օրիորդ, որ իմ վիճակի մէջ զտնուող թերի աղաւորութիւն մը կ'ընդունի, վասն զի ծարգմանութիւնը կը նմանի այն քնքուր ծաղիկի որ ձեռքէ ձեռք ինչալով իր փափկութիւնը կը կորուստնէ և շատ անգամ հոտ մը չ'առնէր։ Ա՛հ արմատին վրայ տեսնել դան, անուշ հոտը զգալ ու վայելել ուրիշ բան է։

Գոհութեան հով մը ծաւալեցաւ այն վայրկեանին մէջ օրիորդի երեսին վրայ և մեղմ շարժումով մը իր միտքը յայտնեց ու ըսաւ. Ստոյգ է, ձեր ըսածին փորձը իմ

վրայ տեսեր եմ։ Օտարազգի շատ վիպակներու արդիւնքը ինծի ազեղ և զրեթէ անհամ կ'երևին թէպէտ և ներհակ համբաւ ունենան ուսումնական միտքերու քով։

— Վէպը կեղծիք մ'է, օրիորդ, շատ անգամ իրութիւն (réalité) չ'ունի. երբ գրական դարդը կը վերնայ անկէ, ինչ կը մնայ հոն։

— Կը ներէք. հիմա բոլորովին ձեր կարծիքէն չ'եմ. վէպ կայ որ արդարեւ կեղծիք է բայց շատանգամ կեղծիքին ներքեւ ճշմարտութիւն մը կը պահուի, և ասոր հրապոյրքը, կարծեմ, նուազ չ'է։

— Այնպէս կը կարծէք ուրեմն որ այն վերագոյն կատարելութիւնը, որով վիպեալը կը ներկայուին, կը տեսնուի մարդերու մէջ։

— Ինչո՞ւ չէ, ըսաւ անգղիացին իր կողմէն կարծես թէ երազէ մ'արժեքնալով։

— Ինծի համար երկբայելի է այն, կրկնեց հայը սկեպտիկեայ դէմքով. մարդ մէկ ոտքը միշտ կ'աւելի մէջ կը քալէ և յուրվակի դեռունէ մը չ'առաքերիւ. անոր հրեշտակի սիրտ, սէր, նուիրում, վարք տալ, բարի հնարք մ'է երևակայութեան, բայց, կը կրկնեմ, իրութիւն չ'ունի։

— Կը սխալիք, աղնիւ երիտասարդ, պատասխան տուաւ անգղիացին բարակ հեղուութեամբ. ձեր հասակին մէջ այսպիսի դասն խորհուրդներ յուսահատութեան կը տանին և յուսահատութիւնը, կրնաք փորձիս հատալ, բարոյական մաս է։ Եւ կ'ապացուութիւն կը բաւէ այս երևակայական անձերու կատարելութիւնը հաստատելու համար։ Թող Հայ գիւցադնունի մը ըլլայ ձեզի փաստ և միտք դրէք։

Այս ըսաւ անգղիացին և դմայլուն դէմքով սկսաւ պատմել հետագայ դէպքը։

Արդէն երկու օր կար որ Երևան քաղաքը հասեր էի և Զէնիլի գետին բոլորաւրէք, շուկաները և ուրիշ տեսնելու արժանի տեղերը պտտելէ ետեւ կամբ ըրի երթալ տեսնել այն համբաւաւոր բերդը որ իր անունը Բասիլ-վիլ զօրավարին տուեր էր։ Այս բերդին մէջ շատ հետաքրքրական բաներ կային և պարսիկ տէրութեան հետքը զրեթէ ամէն տեղ կը նշմարուէր։ Հետո մեկ ծարգման ունէի երկու սպասաւոր և մէկ ուսն արաշտօնատէր որ շատ մեծ հիւրասիրութիւն կ'ընէր ինծի։ Երբ բերդին պատուհաններու մէկուն առջև հասայ, ծարգմանս, որ իր նմաններէն վար չ'էր մնար և իր շատախօս լեզուն հաղիւ կը բռնէր, կանգ առաւ և սկսաւ պատմել հայ գիւցադնունիի մը քաջութիւնը, բայց այնպէս կէս կտուր և անյար կերպով որ կրնամ ըսել բան մը չ'առնեցայ։ Բնական միտում ունիւք քաջերու վրայ և վարքերնին ինծի համար այնպիսի բարոյական տեսարան մը կ'ընծայէ որ ամէն բան մոռնալ կուտայ և զարմանքով կը պաշարէ միտքս։ Ուստի այն համառօտ և մտած տեղեկութիւնով զոն չ'եղայ և փափաքելով աւելի ընդարձակ պատմութեան

Թիւն մը հաւաքել սկսայ հարցումներս բազմապատկել քաղաք իջնելու ժամանակ : Շատ մարդ այս զիւյսալից հիւն սլատմութիւնը հաստատեց սակայն հոս ալ միտքս գոհ չ'եղաւ : Երկուսն մը կերակուրէ ետեւ պառաւ կնկան մը յիշողութեան զիմեցի յուսալով որ դանկիւ կ'ընան չնայ կամ գոնէ անոր արիւթեան մանր պարագայները կ'ըլլէ : Յոյսս պարապ չ'եղաւ : Կինները տեսակ մը փառք էր սեպեն իրենց սեպին վերաբերեալ արիւթիւնը չ'առնալ և երբ առիթ մը կ'ընեն զարմանալի կերպով կ'ըսէին : Սեպերդ է հոս կրկնել թէ սր քան բերկրութիւն զգացի այն երեկոյ այս բարոյական և սիրաբոյր պատմութիւնը լսելով : Գուր և ձեզի նման երիտասարդ սիրտեր որք դեռ նիւթական կեանքի և շահու ստորին խորհուրդներով անդգայ չ'են եղած, առ հասարակ կ'ըսէին : Զուրկ և կ'ըսէին : Բոլորքն վէճ քաջութեան մ'առնէ : Հոն է ճշմարիտ մարդութիւն և հոն պատկեր և օրինակ սուրբ կիրքերու որովք բարի սիրտերը կ'ապրին և կ'սփոփուին :

Հայ զիւյսալիցն ինչ որու բուն անունը չ'եմ յիշեր թէ՛ պէտեւ զրած ըլլամ զայն իմ թուղթերու մէջ, Նրասի՛ ԿԱՍՏԱՆԿԵՅ Նրասի ինչպէս կ'ըսէ լատին հեղինակ մը, զետին եղերքի կողմերը թշուառ զիւղի մը մէջ ծնած է : Գէտքով հրաշալի, վարքով համեստ, սիրտով կարգէ դուրս սէզ և հոգով արի, այս օրիորդը, ինչպէս նաև զրեթէ բոլոր համազգի օրիորդները, իր մանկութեան հասակը անցուցեր էր մայրական ձեռքի ներքեւ և առանին արհեստները լաւ գիտէր : Գիւղին ամէն երիտասարդները իր վրայ աչք տնկեր էին և ի բոլոր սրտէ կ'աշխատէին այնպիսի քաջութիւնով մը հանդիսանալ որով կարենան փառաւորուիլ և համարձակիլ, օր մը, անոր սէրը զրուել, վասնզի այս կողմերու համար քաջութիւնը սիրոյ ընտրելին է դեռ՝ և մեր կողմերու պէս սէրը ձեռն չ'իարկաւ որսկեկու ձեռն մը որ ամենափոքր փառնորդի մ'առնէ և կ'ըսէ : Հոն ամուսնութիւնն է միութիւն սիրոյ և արիւթեան : հոս հարուստ կապ մ'է որ երկու դատարի, շատ անգամ նաև ապականակիւ սիրտեր իրարու հետ կ'ըսէ և կ'ըսէ : մի հարցնէր սր : Բազմաթիւ սիրահարներու մէջէն զեղանի օրիորդը ընտրել էր այնպիսի երիտասարդ մը որու քաջութիւնը և անան վարքը Գիւղերուն սոսկում կուտային և որ իր աշխատասէր բարքով բաւական ոսկի հաւեր էր թէ իր ապագային և թէ իր հինօրեայ ծնողքնէ բուն վերջին օրերը հանգստութեան մէջ պահելու համար : Արդէն նշանաւոր եղած էր և հարսնիքի երանաւոր օրերը կ'ըսէին : Զուրկ և շարժանքով մարդ չ'էր գիտեր թէ ինչ ձիւն է կա զիստ : Այն ժամանակ, ինչպէս յայտնի է, Պարսիկները կ'ըսէին Հայաստանի Արարատ նահանգին վրայ և տառապանք չ'իւր որ խնայէին անոր ողորմելի

բնակիչներուն : Երբ կ'ըսէին թէ տաս դար է որ Հայաստան պարսիկ, արապ և ուրիշ խոժոյժ ազգերէ կ'ըսէին նահատակութի, մեծ զարմանքով կ'ըսէին յաւիտականութիւն Հայերուն հոգեան վրայ : Այն, զարմանալի բան է որ հոյ սերունդը, ամէն տեսակ վիշտեր և հալածանք կրելէ ետեւ անհետ չ'եղաւ իր աւերակներու մէջ ուրիշ շատ ազգերու պէս : Ինչ բարոյական և քրիստոնէի արիւթեան հոգի մը պիտի ունենար անկա որ մինչև մեր օրերը մնայ, խլրտի, շարժի և փլատակներու մէջէն կենդանութեան ձայն տայ : Հայերը կ'ըսէին այն համարողին զոր տեսայ Հնդկաստանի մէջ և որ վայրենիներու ձեռք ինչպէս և կ'իստամա վիրաւ որուն էն ետք, օրերով մահու և կեանքի մէջ կ'երեւար, այլ ի վերջէ զարման գտնելով ողջացաւ և սկսաւ ինծի ողբելից ըլլալ : Այս կ'ըսէմ ոչ զձեզ շողորմութիւն համար այլ որովհետեւ քանի մը զաւառի մէջ տկամատեւ վիպ եղայ զանազան դէպքերու ուր Արամեան ողին ինձ միշտ կ'երեւէր շատ բարոյական առաքինութիւններով զարգարուն և սպառնալէն : Բարոյականը, ինչպէս նաև ամէն ընդհանուր տեսիլ որ մարդկային բազմութիւն մը կ'ըսէ կապէ այն բազմութեան անդրադուելի հոգեւոր մը կուտայ ազգերու մէջ : Բաւական է որ ապականութիւնը չ'իյնայ հոն :

Պարսիկները կ'ըսէին զայս և իրենց կատաղութիւնը աւաղակի անագորոյն յաւիտականութեան կերպերը առեր էր : Կառավարել չ'էր միտքներին՝ հասարակութիւն, աւերել և արիւթ Թափել : Բայց, կրնայ ըսուիլ Թերթիլիէնի խօսքը քիչ մը ալայլայելով : Արիւն ազգի, սերնն ազգի :

Օր մը Նրեանի բերդին իշխանը որ, եթէ լաւ մը կ'ըլլէ, Հիւսէյն Պէյ կ'անուանէր՝ իր սպայներով նահանգին մէջ պտըտելու կ'ընէ : Քաղաք, աւան, գիւղ, ամէն տեղ իր բռնասէր ոգին շունչը կ'ըսէ և ուրիշ որ անցնի կայծակի հարուած մը կ'ըսէ իր ետեւ : Կուգայ, կ'ըսէին Նրասիին եղերքը, փոքր գիւղ մը կ'ըսէ շինականի մը տուն կ'ընէ և անիրաւ հարկեր կ'ըսէ պահանջէ :

(Վերջը հետեւեալ թիւին.)

Համարաւոր Տըլէդր.

Ի ԲԱՐԵՉ, ԱՐԱՄԵԱՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.

Paris.— Typographie Arménienne Walder, rue Bonaparte 44.